

ERLIJOTASUNA ARAMAIOKO HARANEAN ORAIN DELA EHUN URTE

“Emaidazu zazpi urteko haurra eta gero egin berarekin nahi duzuna”. Ez dakit non irakurri dudan esaera hau. Edonola ere psikologiak oso-osoan onartzen du baieztapen hau. Egia esan, hurrek oso moldakorrak eta aldakorrak izan ohi dira.

Paisaiak, kultura eta erlijio giroak, gurasoen larrialdi eta pozoaldiak, erlijioa sentitu eta bizitzeko duten era, guzti horiek haurraren bihotzean grabatuta geratzen dira. Lehen urteetako bizipenek zeharo baldintzatuko dituela beraren nortasuna eta hartuko dituen bideak esan daiteke. Graziaren indarrak ez ditu itoko eta eragotziko inkontzientearen agerpenak.

Horregatik aztertu nahi dugu idazlan honetan nola bizi izan zuen erlijiotasuna, hau da, Aramaioko haranean izandako erlijio-bizitza sentitzeko eta agertzeko era, Aita Gabriel Jauregik aurretikoengandik jasota bizi izan zuen erlijio-bizipen sakona ezagutzeko.

I.- Noiz sartu zen kristautasuna haranean.

Euskal gizakia, direla gutxienez ehun eta berrogeita hamar mila urteetan zehar Euskal Herriko gaur egungo lurraldean bizi izan da. Garagartzan, Aramaioko muga ondoan, Lezetxiki haitzuloa dugu; bertan Erdi Paleolitikoko gizakia bizi izan zen. Haitzuloan aurkitutako hondarrek eta lekuko orografiak, orduko gizakiaren jardun nagusia ehiza izan zela, geroago abereak zaintzera jo zuela eta, azkenean, aurreko jarduna bertan behera utzi gabe, nekazaritza lanari ekin ziola adierazten digute.

Giza-bizitzaren ezaugarriak dauden lekuetan, era berean, erlijio-bizitzaren ezaugarriak ere agertu izaten dira. Hala ere, ez da geografia eta industria beste aztertua izan Euskal Herriko lehen gizakien erlijiotasuna, lehen euskaldunen erlijio-hondarrek gaur egungo bizitzan eta tradizioetan bizi-bizirik dirauten arren.

Sakon-sakonetik erlijiosoa zen euskal gizakiak, behin baten ebanjelioaren mezua entzun zuen. Oso zaila zaigu noiz izan zen zehaztea. Edozelan ere, ez zen izango alde guztietan batera eta indar berdinez. Honako hau Euskal Herriko Elizaren historia aztertzen ahalegindu direnek zaletasunez bete duten zera dugu.

Garai batean, batzuk, gure herriko kristautasunaren iturburuak kristautasunaren lehen urteetan jarri nahi izan zituzten. Gero, beste muturrera jo zen, hau da, datak oso beranduko urteetara atzeratzera. Azken ikuspuntu hau alde aurretik hartutako alderdikeriazko joerek baldintzatu izan da; beste batzuk, kristautasunak gure ibilbide historikoan izandako eragina gutxitu nahiean edo, Elizak eta eliztarrek gure herriko kulturari, euskararen iraupenari eta bizipenen muinei ekarritako zer guztiak ukatu nahiez, kristautasuna euskalduntzearen aurkako faktore gisa aurkeztu nahi izan dute.

Mainaricua bezalako idazleek (*Introducción del cristianismo en el País Vasco*, Euskal Herriko Elizaren Historiari buruzko I. Astea, Gasteiz 1981, 17-41 orr.) joera inpartzial eta kritikoa eduki nahi izan dute, iturburuetan ageri diren datuetan oinarrituz.

Kristautasuna, Penintsula zeharkatzen zuten erromatarren bideetatik zabaldu zen. Bada, Tarragonan hasi eta Iruñetik iragan ostean Oiartzunera (Oiasso) heltzen zen bideirik. Beste bat Astorgatik irten eta Euskal Herria erdi-erdiatik zeharkatu ostean Bordelera heltzen zen. Edozelan ere, III. mendearen erdialdean kristauak ageri zaizkigu Astorgan eta Leonen; eta, baita, Kalagurrin ere, bertan hil zituztela Dioklezianoren erasoaldian Emeterio eta Zeledonio martiriak. Martiri hauen kasuan, Prudentzio olerkariak IV. mendean, ordurako euskaldunen jentiltasuna atzean utzitako zera zela aipatzen du (*bruta quondam vasconum gentilitas*).

Kalagurritik, hegoaldeetik zehar, eta Baionatik, iparraldetik zehar, zabaldu zen kristautasuna mendebaldeko euskaldunen artean, Erromatarren Behealdiko Inperio garaian. Euskal Herriko barrualdeko eskualde zabalak erromatarren eraginpean ez egotea, ez da kristautasuna laster sartze hori ukatzeko argudio sakona, hala gertatu zelako urte haietan, alde aurretik erromatartzerik izan ez zuten Europa, Asia eta Afrikako beste hainbat eta hainbat eskualde ezagunetan ere.

Ezin da argudiatu, ezta ere, datu arkeologiko gutxi baino ez direla ageri esanez. Erakinak zurezkoak egiten ziren herri eta garaietan kultu-lekuetan ere berdin jokatu zela pentsatu daiteke eta, jakina, hain erraz hondatu daitezkeen gaiak ez dute gaur arte iraun.

Bestelako kontua da, zenbateraino bereganatu izan zuten kristautasuna euskaldunek zehaztea. Ezin da ukatu kristauak eta jentilek elkarren artean nahasian batera bizi izan zirela eskualde berberetan; ez eta kristaututzat jo daitezkeen mendeetan zehar hainbat ezaugarri paganok irautea ere. Berau, ohiturei gogorki loturik iraun izan duten herrietan gertatzen den zera dugu.

Hori dela eta, oso-osorik onartu dezakegu Mañaricua Inak dioena, hau da, euskaldunak ebanjelizatzea kronologikoki Europako ondoko beste herrietan egin zen garai berean egin zela, ez lehenago ez eta beranduago.

Euskal Herria kristau egiteaz esan duguna oso-osoan esan dezakegu Aramaioko haranari buruz ere. Aramaion ez dago erromatarren garaiko eta Goi Erdi Aroko aztarna-

rik. Ez dago, ezta ere, kristautasuna noiz sartu zen zehazteko bide izan daiteen antzinako kultu-lekurik edo kristau-hilobietako hilarririk. Azkenok, *Letazurreko* baseliza kokatuta dagoen tontorrean agertu izan dira eta X eta XI. mendeetakoak dira.

Jendeak bizilekua haranean hartu ahala, zurezko etxeak eraikiko zituen, lehenengo haraneko goi aldeetan eta, geroago, burdinolen industria hasi zenean, behealdeetan. Berdintsu jazoko zen kultu-leku edo etxeetan ere: zurezkoak izango ziren eta, ondorioz, iraupen mugatua zutenak. Geroago, zura eta adreiluak nahastuz eginak, XVI. mendean harlangintza ugalduta ahala, harri landuz egiten hazi zirela.

2.- Parrokia-elizak

Aramaio haraneko jendea, Erdi Aroan zehar zortzi elizateren inguruan batu zen. *Gaur egungo bederatzigarren elizatea, Oletakoa, XV. mendean sortua dugu. "Elizate" hitzak, auzokoek osotutako elkarte, guztien onerako arazoak aztertze, baseliza edo elizaren babespean batzen zela adierazten du. Kultu eta batzar leku zirenen inguruan elkartuz joan ziren baserri ezberdinak elizateak osotuz. Ezin dugu noiz jazo zen etxe-batze hori zehaztu, baina, badakigu Euskal Herrian XII eta XIII. mendeetan hiriak agertu baino lehenago izan zela.*

Auzotarrek, eurek eraiki zituzten kultu eta batzerretarako lekuak; hasiera baten, euren eskulana eta baliabideak erabiliz; geroago, XVI. mendean, harlangintza indartu eta eraikinei harri landuz trinkotasuna eta handitasuna ematen hasi zirenean, arotzak eta haraginak erabili zituzten.

Eliza baten inguruan elkartutako auzotarrentzat, berau parrokia bihurtu zen, bertan bateo-harria eta apaiz bat edo bi zerbitzeko zituela. *Hauxe dugu Aramaioko haranean hainbeste parrokia izatearen azalpena.*

Jesus Maria Elejalde, Aramaioko historiagileak *Ayer y hoy del valle de Aramayona* liburuan (Vitoria. Dip. Foral de Alava, 1989) zehatz-mehatz aztertu ditu haraneko eliza guztien historia-hari barruko zer guztiak: eraiketa-data, egitura, erretaula, dorre, hilerri, bateo-harri, abatetxe eta antzerakoak... Arkitekturari buruzko zehaztasunak *Inventario de arquitectura rural alavesa. Valle de Aramayona* (Vitoria, Diput. Foral de Alava, 1981) liburuan aztertu izan dira.

Kanpotarrek "Aramaio" izena bakarrik erabiliz izendatzen duten biztanleria-gune honek, bederlatzi elizate, bakoitzean bateo-harria eta parrokiako elizliburuak direla, dauka. Honako parrakia-elizok ditugu: *Arexolako Santa Marina, Azkoagako San Juan Bautista, Barajuengo Igokunde, Etxaguengo San Migel, Gantzagako Donemila, Ibarako (kalea) San Martin, Oletako Sorkunde, Untzilako San Pedro eta Uribarriko San Esteban.*

3.- Ermitak

Aipatu ditugun parrokia-eraikinok Aramaio jendearen erlijiotasunaren adierazgarri badira, beste hainbeste ditugu data jakin batzutan bertako auzotarrentzat nahiz kanpoko-

entzat ondo errotutako debozio-leku edo eta elkarketa-gune, eurretan feriak eta erromeriak egiten zirela, izandako baseliza edo ermita ugariak ere.

Hogeita zortzi baseliza aurkitzen ditugu haranean zehar sakabanatuta. Gaur egun erdiak diraute zutik. Eraikin oso apalak izan dira eta batzuk ez dira antzinako liburuetan ageri, betidanik herriko bizitzako atal izan diran arren. Honetan ere gidaliburutzat Jesus Maria Elejalde Jnaren *Ermitas y caminos del Valle de Aramayona* (Vitoria, 1986, 94. orr.) liburua erabiliko dugu.

Guztien zerrena eskainiz irakurlea ez aspertzeko, haranean debozio handiena izan dutenak aipatuko ditut. San Adrian, gaur egun ere, erromeria egunean Aramaio eta Leintz haranetako jendetza handia biltzen duena. Aita Gabriel txikia zen garaian ganadu-feria ere egiten zen egun horretan. Ibarako plazan kokatutako San Sebastian edo Sastiña ermita ere jende ugari bildu izan duen lekua dugu. Mendeetan zehar bertan gorde izan da haraneko artxiboa. Seguruenik parte hartuko zuen Luziano (Gabriel) umeak urtero martiri santuaren ohoretan, umeak eskolatik irten ostean egiten zen bederatziruenean.

Kalean (Ibarran) bertan, Gazteizerako irteeran dugu Santa Anaren ermitatxoa. Bertan dauden San Antonio santuen irudiek, batez ere abeltzaintzan jardundako jendearen debozio-gune egin zuten. Albinako mendietan, M. Diaz de Arcaya Jnak *Leyendas alavesas* liburuan "mandazainaren" Andra Mari deitzen duen *Marixeka* baseliza dugu; Aramaio, Otxandio, Legutio eta Leintz haraneko jende ugari biltzen dituen erromeria lekua da. Gerratean hondatua izan eta urtegi barruan geratu zen. Hogeitabat urte direla berriro eraikia izan zen. Baliteke Aita Gabrielen familia, beste hainbat eta hainbat familia bezala, mendiz, Arangiotik zehar, iraileko lehen ingandean janaria eta ume txikiak astotzaretan hartuta bertara joan izatea.

Kurtzetako mendatetik kilometro erdi ingurura, Jarindon hasi eta Etxaguendik Bizkaira doan "Mandabide" deituriko bide nagusiaren ondoan San Kristobaleko baseliza aurkitzen da. Uztailaren 10ean (gaur egun uztailaren bigarren igandean) egiten zen erromeria, fameliarteko bazkari, txistu, dantza eta guzti. Hara joaten dira belarriko mina dutenak santuaren argiontziko olio zuloak igurtzera.

Kaletik (Ibarratik) etxerako bidean Luziano umea San Andres (San Roke) baselizaren ondotik iragango zen; Goikorrotako osaba-izekoei baserri ondotik; inoizka Etxaguengo burdibidetik aldentuta gorantz doan zuzeneko bidea hartuko zuen arinago heltzeko, Garai-Elosu baserrien aurreko Santa Luziaren baseliza ondotik zehar. Arangioko haitzen mutur gainean, mila metrotik gora, harana zaintzen balego bezala, ageri zaigu Arangioko Santi Kurutzeko baseliza; errogatiba udabarrian egiten zen eta, zer esanik ez, Etxaguengo parrokiakoa izanik ez zuten hutsik egingo egun horretan Uribarren baserriko seme-alabek.

Baina Aramaioko seme-alaben artean deboziorik handiena izan duen ermita Ibabeko Andra Mari dugu; indiano baten diruz Eguzkierripa auzoan, Aramaioko Ibarako lurretan eraikita dago. Bertan kokatu zen eta dirau oraindik "Aramaioko Haraneko Aitonon Seme-en Kofradia" (Cofradia de los Hijosdalgo del Valle de Aramayona) deritzanak, bertako

kide zirela, zer esanik ez, Etxaguengo Uribarrengo jaunek. Bertan meza eskaintzen da kofradiakoren bat hiltzen denean. Irailaren bigarren igandean ospatzen da jaia. Ermita honen historiari hainbat idazlan eskaini zizkion *Karmengo Argia* aldizkariak.

4.- Apaizak

Parrokia bakoitzak apaiza izaten zuen bertako beharrizanei erantzuteko; Ibarako San Martin parrokiak hiru zituen eta Azkoagakoak bi; horietaz gainera, Santiña ermitak bere apaiza zuen. Haraneko semeak izaten ziren hainbatetan, askotan euren jaiotetxean bizi izaten zirela. Gehienetan nolabaiteko ospea zuten baserrietako semeak izaten ziren.

Bizitzeko iturria, limosnak edo erlijio-elizkizunetan batutako dirua, elizak ondoan izaten zituen lurretako emariak eta hamarrenak izaten zuten. Jendea estu bizi izaten zenez, gertakari bitxirik ere izaten zen. Horrela, Etxaguengo baserritar batek, beste biderik ez, eta, hamarrenen agindua zehatz-mehatz bete nahirik edo, bere hamargarren semea bidaldu ei zion apaizari berak hazteko. Honelakoak edo antzerakoak ziren zerak, Aita Gabrielen umetzaroan. Orain, aldi laburrean goitik behera aldatu dira gauzak, haran osorako erlijio-beharrizanei erantzuteko hiru apaiz baino ez, bi bakarrik Aramaion bizitzen, daudela.

5.- Gurutzeak

Aramaion izandako hogeita hamar ermitak eta bederatzi parrokia-elizak haraneko mendez mendeko erlijiotasunaren adierazgarri ditugu. Guzti horiei, bidegurutzetan harlanduz eginda, batzutan Pasioko irudi landua daukatela, jasotako hainbat eta hainbat **gurutze**, mendi gailurretako burdinezko gurutzeak, hiletatan gorputza eramatean errespontsua errezatzeko egiten ziren geraldilekuetako gurutzeak eta “gurutze-bideak” gaineratu behar zaizkie.

Beste batzutan errazago hondatzen diren gurutzeak dira: Pazkokoak, esate baterako, Erramu domekan bedeinkatu eta erramuz apainduta solo-landetan jartzen zirenak; lurrean sartzean Pazko-gaueko elizkizunean bedeinkatutako ur apur bat botatzen zitzairen. Baziren, “San Juan gurutzeak” deituak ere, arantza-zuri ebaki berriekaz egin eta etxeko ateburuetan jartzen zirenak.

6.- Elizbirak eta errogatibak

Aramaioke parrokia bakoitzak bere elizbira-egunak izaten zituen. Baina, baziren, udalak ordainduta, haraneko auzotar guztientzako baterako elizbirak ere. Esaterako, *Jarindoko San Juan Ebanjelilariaren baselizaraino egiten zena edo eta San Gregoriona*; azken honena, Sastiñatik irten eta geldialdiak Santa Ana ermitan, kanpo santuko kaperan eta Azkoago elizan egirik, Barajuengo Andra Mari elizaraino egiten zen. Ume ugarik parte hartzen zuten elizbira izaten zen eta, seguruenik, bertan izango ziren Uribarren

baserrikoak ere. Santuari gari eta frutarbolentzat kaltegarri izaten ziren har eta zomorroen aurkako babesak eskatzeko egiten zen.

Baina, bazen urtero egiten zen elizbira ospetsu bat ere, egin-eginean ere, ekain inguruan Urkiolara, Antonio santuen santutegira egiten zena. Honetan ez zen Jauregi-Uribarren familiakorik falta izango. Goizean goiz ateratzen ziren erromesak elizate bakoitzetik egun osorako janaria eramanez. Etxaguengo elizatik gurutzea aurrean zutela ateratzen ziren eta Leziaraino errosarioa errezetan joaten. Handik aurrera, Pol-Poleraino adiskidetasunean berbetan. Anboto barreneko Pol-Poleko iturrira heltzean hamarretakoa egiten zuten aitortu eta jaunartzeko asmorik ez zuten guztiek, jaunartzeko asmoa zutenek janaririk eta urik hartu gabe aurrera egiten zutela. Urkiolara heldu baino kilometro pare bat lehenago beste errosario bat errezatzen zen. Bertara heldu ostean, elizbira eta meza izaten ziren.

Guztiek egiten zioten bisitaldia hurreko Santa Apolinariaren basilizatxoari, azpikaldetik ateratako iturrian ahokada ur hotz hartu eta, hagineta mina sendatzeko edo eta ez izateko, basilizari hiru bira emanez. Pagoen gerizpean eguerdikoa edo bazkaria jan eta belar berde gainean atsedean hartu ostean, denek biltzen ziren berriro elizan hirugarren errosarioa errezatzeko. Askotan, Urkiolara joaterik ez zuten auzotarrei jaiaren parte-hartzea emateko, Urkiolan bazkaldu beharrean auzorako bideko txabolaren baten inguruan egiten zuten, bazkaria, bide erdira, auzoan gelditutakoek astoetan eramaten zutela. Bazkal ostean beti izaten zen trikitixa edo panderoa jotzen zekien norbait alaitasuna eta dantza-gogoia sortzeko. Inoizka, herri-kirolak ere egiten ziren norgehiagoka txikiak zirela tarteko.

Urtero egiten ziren elizbira hauetaz gainera, egoera berezietan, esaterako lehorterik edo izurriterik zenean, egiten zirenak zeuden. Gehienetan Sastiñako San Sebastianaren irudia andatan Urkiolara eramatea izaten zen; santu hau kanpora ateratzen zen harria egiteko arriskurik izaten zenean ere, “arrixa geratu edo kaxkarra berotu” esanez.

Fameliaren eta banakakoen errogatibak egiten zitzaizkion umeen zaintzailatzat jotzen zen Barajuengo Andra Mariari. Umeren bat gaixoak jotzen zenean, negartiegia edo hitz egiten ikasteko totelegia zenean, Barajuenera eramaten zuten eta irudiaren aurrean jartzen bedinkapena hartzeko.

7.- Erlijiotasuna eguneroko bizitzan

Amaitzeko, gogora ekarri genezake baserriko erlijio-bizitza elizako kanpai-hotzen dantzan ibiltzen zela. Horrela gertatu izan da Aramaio inguruetan direla urte gutxi arte.

Goizean goiz entzuten ziren sakristauak jotzen zituen “argi-kanpaiak”. Jaiki eta otoitz egiteko ordua izaten zen. Gizona, kortara, ganaduak gobematzerara eta, emakumea, etxeko guztientzat, batez ere eskolara joan behar zuten umeentzat gosaria gertatzerara. Zeregin horietan ziharduten artean, meza-kanpaiak entzuten ziren egunero mezarako deia eginez eta, gero, barriro kanpai-danbadak konsagrazio-unea gogora ekarriz.

Eguerdian “amabixetakue”: hamabi kanpai-danbada, bakoitza zegoen lekuan, etxean, soloan, landan nahiz mendian, zutik eta txapela eskuetan hartuz, burua argitan zuela

“Angelus” errezatzeko unea zela gogoratzuz; jatorduetan ez zitzaion jateari hasierarik emango guztiek batera “Aita gurea” esan barik; eta ogia ebakitzen zuenak, aiztoaz, gainean gurutzearen seinalea egingo zion ebakitzen hasi aurretik.

Ilunkeran, “Abemaritako” edo “Aramaitteko” deia jotzen zuten kanpaiek, etxeratzeko ordua zela gogoratzuz, udako arratsalderen bat oso beroa izanik, gaueko freskura erabili beharra izaten zenean izan ezik. Ilunkeran egiten ziren, baita ere, ohiturazko bederatziturrenak. Garizuman aparteko giroa izaten zen, ilunkeretan egunero errosarioa eta gurutz-bidea izaten zirela. Neskato-mutikoeak, elkarrekin batu eta eliza inguruan jolasean “txikolan” edo “ezkutuka” ibilteko aukera izaten zuten. Baserriko lanetan ez zebiltzan guztiak ahalegintzen ziren parte hartzen.

Afalostean, arto-garauak garantzen edo babagoria garbitzen zen artean Errosarioa errezatzen zen. Hobe lanen bat esku artean izatea, osterantzean, loari eutsi ezinda egin behar izaten zelako, letaniei jarraitzen zien “Aita gureak” amaiezinak izaten ziren eta. Etxean eskekorik zenean Errosarioa errezatzera gonbidatzen zen eta lo egitera lastategira joan aurretik pospoluak kentzen zitzaizkion hurrengo egunerarte.

8.- Igandeak

Igande eta jaiegunetan, behar-beharrezko lanak egiten ziren bakarrik, erlijio-bizitzak aparteko indarra hartuz: meza goizerdian. Umeak aurreko aulkietan jartzen ziren; atzerago, hauek ere aulkietan, gizonezkoak; gero, espartuzko belauaulkietan, bakoitzaren familiako “hilarria” edo hil-argizariohola zeuden lekuetan etxekoandreak. Auzo batzutan aldaratik begiratuta ezkerraldera gizonezkoak eta eskumaldira emakumeak jartzen ziren.

Arratsaldean, bezperak abesten ziren latinez edo errosarioa errezetan zen. Gaixorik ez zeuden ume guztiek izaten zuten eleizkizunera joan beharra. Hainbat agure eta atsok buruz gogoratzen dituzte oraindik igandetako bezperetako latinezko salmoak nahiz mezetako latinezko erantzun ugariak. Auzoetan, eleizkizunari amaiera emateko, neska-mutiko denak bertan izaten zirenez, kristau-bidea azaldu eta kantuak irakasten zitzaizkien.

Hau izan zen, gutxi gorabehera, Aita Gabriel Jauregik bizi izan zuen erlijio-giroa. Hainbatetan, Euskal Herriko beste hainbat erritako giroaren antz-antzekoa.

Antonio Unzueta